ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 10 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

ONA TILI DARSLARIDA MATN USTIDA ISHLASH ORQALI O'QUVCHILARNING NUTQINI RIVOJLANTIRISH

Nasiba Abdullayeva
Axborot tenologiyalar va menejment universiteti 2 - kurs talabasi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.23891133

Annotatsiya. *Maqolada ona tili darslarida matn ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini rivojlantirishning metodik asoslari, usullari va shartlari tahlil qilinadi. Matn bilan ishlash o'quvchilarning lug'at boyligi, bog'lanishli nutqi, mantiqiy va tanqidiy fikrlashini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida ko'rib chiqilgan. Savol-javob, tahliliy va qiyosiy ishlash, qayta hikoyalash, ifodali o'qish, guruhli muhokama hamda interfaol metodlar (klaster, aqliy hujum, Venn diagrammasi, sinkveyn, keys-stadi) nutqiy ko'nikmalarni rivojlantirish nuqtai nazaridan umumlashtirilgan. Maqolada o'qituvchi nutqining roli, nutq muhiti va nutqiy xatolarni tuzatishga yondashuv yoritilgan, mavzu bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqilgan.*

Kalit so'zlar: *Ona tili; matn ustida ishlash; nutq o'stirish; bog'lanishli nutq; lug'at boyligi; interfaol metodlar; ifodali o'qish; qayta hikoyalash; nutqiy kompetensiya.*

Kirish

Nutq insonning fikrlash faoliyati bilan chambarchas bog'liq: nutq tafakkur asosida rivojlanadi, tafakkur esa nutq orqali aniqlashadi va boyiydi. Shu sababli ona tili ta'limining asosiy vazifalaridan biri o'quvchilarda fikrni to'g'ri, aniq, izchil va mantiqiy ifodalash ko'nikmasini shakllantirishdir. Til birliklarini bilish va grammatik qoidalarni o'zlashtirish nutqiy kompetensiyaning zarur sharti bo'lsa-da, uni to'liq ta'minlamaydi; nutqiy ko'nikma til birliklarining bog'lanishli matnda qo'llanilishi jarayonida shakllanadi.

Matn nutqiy faoliyatning asosiy birligi hisoblanadi. U orqali o'quvchi so'z, so'z birikmasi va gapning ma'no hamda uslubiy xususiyatlarini kontekstda kuzatadi, fikr ifodalashning namunalarini o'zlashtiradi. Shuning uchun matn ustida ishlash ona tili darslarida nutq o'stirishning markaziy yo'nalishi sifatida qaraladi.

Dolzarbligi

Zamonaviy ta'limda o'quvchilardan nafaqat bilimni egallash, balki uni og'zaki va yozma shaklda erkin, tushunarli va ishonarli bayon eta olish talab etiladi. Nutq madaniyati va lug'at boyligi o'quvchining maktabdagi muvaffaqiyatiga ham, kundalik hayotdagi muloqotiga ham bevosita ta'sir qiladi. Ayni paytda ko'plab o'quvchilar matnni o'qiy olsa-da, uning mazmunini to'liq tushunmaydi, o'z fikrini izchil bayon qilishda qiynaladi.

Tahlil qilingan ilmiy-metodik ishlarda matn ustida ishlashni takomillashtirish, uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan boyitish va o'quvchining yosh hamda psixologik xususiyatlariga moslashtirish masalasi dolzarb deb ko'rsatiladi. Bu esa mavzuni tizimli o'rganish zaruratini belgilaydi.

Maqsad

ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 10 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

Maqolaning maqsadi ona tili darslarida matn ustida ishlash orqali o'quvchilar nutqini rivojlantirishning mazmuni, usullari va shartlarini tahlil qilish hamda ushbu jarayonni takomillashtirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

Asosiy qism

Nutq o'stirish ishining umumiy maqsadi o'quvchilarning kattalar va tengdoshlari bilan muloqot qilish, axborot almashish ko'nikmasini shakllantirishdir. Bu jarayonda lug'at boyligini oshirish markaziy o'rin tutadi, chunki so'z zaxirasi qancha boy bo'lsa, nutq shuncha aniq va ta'sirchan bo'ladi. Nutqiy ko'nikmalar qatoriga lug'at, talaffuz va ravonlik, grammatik to'g'rilik, og'zaki muloqot hamda tinglab tushunish kiradi.

Matn ustida ishlashning tarkibiy qismlari matnni o'qish va tushunish, tahlil qilish, mazmunini qayta hikoyalash, rejalashtirish va o'z fikrini bayon qilishdan iborat. Ifodali o'qish adabiy matnni o'rgatishning dastlabki va asosiy shakli sifatida qaraladi. U to'g'ri nafas olish, aniq artikulyatsiya, o'rinli pauza, urg'u, tezlik va ohangni talab qiladi, o'qituvchi esa avval o'zi namuna ko'rsatishi lozim. Ongli o'qish o'quvchining hayotiy tajribasi va so'z ma'nosini tushunishiga bog'liq bo'lgani uchun, o'qishdan oldin qiyin so'z va o'rinlarni aniqlash, noma'lum so'zlar ma'nosini izohlash tavsiya etiladi.

Matn ustida ishlashning asosiy usullari 1-jadvalda umumlashtirilgan.

1-jadval. Matn ustida ishlash usullari va ular rivojlantiradigan nutqiy ko'nikmalar

Usul	Mazmuni	Rivojlantiradigan ko'nikma
Savol-javob	O'qishdan oldin diqqatni yo'naltiruvchi savollar, o'qishdan keyin javoblarni aniqlashtirish	Matnni tushunish, fikrni aniq ifodalash
Tahliliy ishlash	Matn mazmuni, ifodalar va obrazli iboralar ma'nosini tahlil qilish	Obrazli va mantiqiy fikrlash
Qiyosiy ishlash	Bir matnni boshqa matnlar bilan solishtirish, farqlarni aniqlash	Tasavvurlarni kengaytirish, taqqoslash
Qayta hikoyalash	Matn mazmunini rasm, reja yoki erkin tarzda qayta bayon qilish	Bog'lanishli og'zaki nutq
Ifodali o'qish	To'g'ri nafas, artikulyatsiya, pauza, urg'u va ohang bilan o'qish	Talaffuz, intonatsiya, ravonlik
Guruhli muhokama	Matnning turli qismlarini guruhlarda muhokama qilish	Hamkorlik, mustaqil fikrlash
Ijodiy topshiriqlar	Hikoyani o'z yo'sinida davom ettirish, matn asosida rasm chizib tasvirlash	Ijodiy tafakkur, yozma nutq

O'quv jarayonida bosqichma-bosqichlilik muhim. Boshlang'ich sinflarda birinchi sinfda bo'g'inlab o'qish va rasm asosida qayta hikoyalashga e'tibor qaratilsa, ikkinchi sinfda butun so'zlab va ichida o'qishga o'tiladi, uchinchi sinfda mushohada yuritish va maqollardan foydalanish, to'rtinchi sinfda esa qayta hikoyalash va oddiy reja tuzish ko'nikmalari kuchaytiriladi. Bu bosqichlar o'quvchining yosh xususiyatlariga mosligini ta'minlaydi.

ISSN: 2181-3906 2026

International scientific journal
«MODERN SCIENCE AND RESEARCH»
VOLUME 5 / ISSUE 10 / UIF:8.2 / MODERNSCIENCE.UZ

Zamonaviy interfaol metodlar matn ustida ishlashni boyitadi. Ular o'quvchini faol ishtirokchiga aylantiradi, mantiqiy, tanqidiy va ijodiy tafakkurni nutq bilan uyg'un rivojlantiradi.

Asosiy metodlar 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Interfaol metodlar va ularning nutq rivojlantirishdagi o'rni

Metod	Matn bilan ishlashdagi qo'llanilishi	Rivojlantiradigan ko'nikma
Klaster	Matndagi tayanch so'z atrofida tushunchalarni guruhlash	Lug'at, mantiqiy bog'lash
INSERT	Matnni o'qish jarayonida belgilar bilan tushunish darajasini qayd etish	Mustaqil o'qish, savol berish
Aqliy hujum	Mavzu bo'yicha g'oyalarni erkin bildirish	Og'zaki nutq, ijodiy fikrlash
Venn diagrammasi	Ikki matn yoki obrazni taqqoslash	Qiyoslash, tahlil
Sinkveyn	Matn mazmunini besh qatorli she'rda ixcham ifodalash	Qisqa va aniq ifodalash
Keys-stadi	Vaziyat matnini o'qish, sabablarini aniqlash, yechim taklif qilish	Tanqidiy fikrlash, muloqot madaniyati
Rolli o'yinlar	Matn asosida suhbat va sahna ko'rinishlari	Dialogik nutq, ishonch

Dars jarayonini turli shaklda tashkil etish mumkin: butun sinf, guruh (5–6 o'quvchi), kichik guruh (3–4 o'quvchi), juftlik va yakka tartibdagi ishlash. Har bir shakl turlicha vazifalarga mos keladi: muhokama, loyiha yoki yozma ishlar.

Natijalar

Tahlil qilingan ilmiy-metodik ishlar natijalariga ko'ra, matn ustida ishlash o'quvchilar nutqini rivojlantirishda bir necha yo'nalishda samara beradi. Birinchidan, lug'at boyligi oshadi va o'quvchi so'zlarni kontekstda qo'llashni o'rganadi. Ikkinchidan, grammatik va uslubiy to'g'rilik shakllanadi. Uchinchidan, qayta hikoyalash va dialog ko'nikmalari rivojlanadi. To'rtinchidan, tanqidiy va ijodiy fikrlash kuchayadi. Beshinchidan, yozma ifoda ko'nikmasi takomillashadi.

Nutq o'stirish natijasiga ta'sir qiluvchi omillar 3-jadvalda umumlashtirilgan.

3-jadval. Nutq rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar va ularni hal qilish yo'llari

Omil	Mazmuni	Tavsiya etiladigan yondashuv
Nutq muhiti	Ko'p o'qish, atrofdagilarning to'g'ri nutqi	Kitobxonlikni rag'batlantirish, oilaviy hamkorlik
Nutq mashqlarining tashkil etilishi	Muntazam va maqsadli nutqiy mashqlar	Mashqlarni tizimli rejalashtirish
O'qituvchi tayyorgarligi	Til nazariyasi, grammatika, leksikologiya va stilistika bilimi	Metodik tayyorgarlikni oshirish
O'qituvchi nutqi	Aniq, to'g'ri va ifodali nutq namuna bo'ladi	O'qituvchi nutq madaniyatini doimiy takomillashtirish
Nutqiy xatolarga munosabat	Qattiq tanqid o'quvchi ishonchini susaytirishi mumkin	Xatolarni yumshoq va to'g'ri tuzatish

Omil	Mazmuni	Tavsiya etiladigan yondashuv
O'quvchining ishonchsizligi	Kommunikativ bo'lmagan oilaviy muhit, ishonchsizlik	O'qituvchi qo'llab-quvvatlashi, qiziqarli interfaol mashg'ulotlar

Differensial yondashuv ham muhim: topshiriqlarni murakkablik darajalari bo'yicha (oddiy, o'rta, murakkab) berish o'quvchilarning imkoniyatiga mos ishlash imkonini beradi.

Muhokama

Tahlil shuni ko'rsatadiki, matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish bir martalik faoliyat emas, balki tizimli jarayon bo'lib, unda o'qituvchining roli hal qiluvchi. O'qituvchining nutqi o'quvchi uchun namuna bo'lgani sababli, uning aniq, to'g'ri va ifodali bo'lishi nutq rivojlanishining muhim sharti hisoblanadi. Shuningdek, folklor namunalari (ertak, maqol, topishmoq) lug'at boyitish va nutqiy madaniyatni shakllantirishda samarali material bo'lib xizmat qiladi.

Interfaol metodlarni qo'llashda ularni maqsad sifatida emas, vosita sifatida ko'rish kerak: har bir metod aniq nutqiy ko'nikmani rivojlantirishga yo'naltirilishi lozim. Raqamli hikoya, geymifikatsiya, kengaytirilgan reallik, hamkorlikda o'qitish kabi zamonaviy yondashuvlar ham matn bilan ishlashni qiziqarli qiladi, biroq ularning samaradorligi alohida kuzatuv va o'lchov bilan tasdiqlanishi zarur.

Shuni ham ta'kidlash kerakki, mavzu bo'yicha tahlil qilingan ishlarning ko'pchiligi boshlang'ich sinflarga qaratilgan va empirik natijalarga kam tayanadi. Shu sababli yuqori sinflarda matn ustida ishlash orqali nutq o'stirish, uning natijalarini o'lchash mezonlari alohida tadqiqotlarni talab qiladi.

Xulosa

Ona tili darslarida matn ustida ishlash o'quvchilar nutqini rivojlantirishning eng samarali yo'nalishlaridan biridir. U lug'at boyligini oshirish, bog'lanishli nutqni shakllantirish, tafakkurni rivojlantirish va nutq madaniyatini tarbiyalash imkonini beradi.

Tahlil asosida quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi: matn ustida ishlashni bosqichma-bosqich va o'quvchining yoshiga mos tashkil etish; savol-javob, qayta hikoyalash, ifodali o'qish va tahliliy ishlashni interfaol metodlar bilan uyg'unlashtirish; folklor namunalaridan nutqiy material sifatida foydalanish; nutqiy xatolarni yumshoq tuzatish; topshiriqlarni differensiallashtirish; o'qituvchining nutq madaniyati va metodik tayyorgarligini oshirib borish; o'quvchi ishonchini qo'llab-quvvatlash va oila bilan hamkorlik qilish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Erdanova Z.O. Ona tili darslarida matn ustida ishlash texnologiyasini takomillashtirishning ahamiyati // Multidisciplinary Journal of Science and Technology. – 2025. – Vol. 5, No. 6. – B. 19–22. – DOI: 10.5281/zenodo.15617368.
2. Qo'chqarova Sh. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida matn ustida ishlash orqali nutqiy kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-amaliy ahamiyati // O'zMU xabarlari. – 2024. – № 1/9/1. – B. 119–121. – ISSN 2181-7324.

3. Qo'ychiyeva Z. Boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quvchilar nutqini rivojlantirishga oid metodik tayyorgarligini takomillashtirishning metodik shartlari // O'zMU xabarlari. – 2024. – № 1/7/1. – B. 135–136. – ISSN 2181-7324.
4. Ismailova S. Development of speech opportunities of primary school students in the reading lesson // Xorijiy lingvistika va lingvodidaktika. – 2024. – Vol. 2, special issue 5. – P. 148–151. – DOI: 10.47689/2181-3701-vol2-iss5/S-pp148-151.
5. Iskandarova M.Q. Nutq – o'quvchilar tafakkurini o'stirishda muhim vosita // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2023. – Vol. 3, No. 5. – B. 728–734. – ISSN 2181-1784.
6. Ruziyeva N.E. O'qish darslarida o'quvchilarni nutqini o'stirish usullari va unga qo'yiladigan talablar // Oriental Art and Culture. – 2020. – № 3. – B. 471–477. – ISSN 2181-063X.